

נסים קלדרון

מרחב, מוסר, ערך ספרותי

עדיה מנדרסון-מעוז. מרחבים ונבולות בשל האינטיפאדה: קריאה אתיית בספרות העברית, 1987-2007. תרגום: תום קלנר. ירושלים: מאגנס, 2021.
365 עמודים + 7 עמודים לא ממושכים

ספירה של עדיה מנדרסון-מעוז מפיק תובנות רענןות רבות מן החיבור שהוא עושה בין שאלות אתיות שעולות מן הספרות העברית לבין מושגי הגבול הרוחניים בתרבות הישראלית בשנים שלאחר האינטיפאדה הראשונה. מנדרסון-מעוז מוצאת הקבלה מעוררת עניין ומעוררת מחשبة בין הסירוב הישראלי לקבוע גבולות למדינה לבין השאלות המוסריות שמעסיקות סופרים נוכח מצב היכובש. היא מציבה עמיימות גאוגרפית מול עמיימות מוסרית ואחר כך מציבה את שתיהן מול, ובתוך, העיצוב האסתטי של הפרזה הספרותית.

מנדרסון-מעוז מנתחת לפרטיה, למורכבותה ולסתירותיה את דמותו של החיל הישראלי, כפי שהיא מעצבת ביצירות סיפorias ורבות, כאשר היא מתמודדת עם המרחב הפוך, והאלים, שማריד – וגם מחבר – בין יהודים לפלסטינים. לאחר מכן היא עוברת אל הפרטסקטיבה הפלסטינית, כפי שרואים אותה סופרים יהודים-ישראלים, ומכאן היא פונה לתאר את הדימויים של העורף היהודי, שגם הגבולות שבינו לבין החזיות מוטשטשים. כאן היא מקדישה תשומת לב לטוגיה התאורטית שעניירה: האם יש ביכולטנו – והאם יש ביכולתו של חוקר ספרות – להתבונן בסכסוך דמים מנוקדת ראות ניטרלית? אני סבור כי יש תבונה במסקננה שניטרליות היא בלתי אפשרית במצבים כאלה ושהרבה שאפשרי,

ומוסרי, להגיאו אליו הוא האפשרות של הספרות "להחליף פרספקטיביות ולאמצ נקודות ראות שונות".

אחד ההישגים הבולטים של הספר הוא המעקב אחר השינויים שחלו אצל מספריהם ישראלים בולטים, כמו א.ב. יהושע ואורלי קסטל בlots, עם ההתפתחות וההשתנות – או הקיפאון – של מצב הסכסוך. הרבה לא קרה, והרבה שניהם שיבין/amatz שנות ה-80 של המאה ה-20 לבין/amatz העשור הראשון של המאה ה-21, והספר הזה מצ庭ן בעקב ספרותי אחר מהלך הזמן הזה. אופיינה המתארך במיזח של המלחמה על הארץ בין שני עמי הארץ מציב אתגר קשה במיזח לבני שני העמים, ובוודאי לסופרים. לכן יש חשיבות מיוחדת, ויש ערך מיוחד, בהצגת ההשתנות של עדמות ודעות ומחשובות-פתרונות – כפי שאלה מיתרגמים לסייעים, לדמיות ספרותיות ולטכניות ספרותיות.

פרק אחד בספר שופך אור על הפרספקטיביה הנשית ומתרכז ביצירותיהן של רונית מטלון ומיכל גוברין. הוא מבצע מעקב מפורט אחר הפרוזה שככטו יוצרים ישראליות מול המורחב הפרוץ ומול דילמות הכיבוש.

המעבר שעושה עדיה מנדסון-מעוז מקריאה זהירה וקפדנית בסיפורים (לעתים היא מוסיפה הערות על טריטים, מחזות ושירים) לדיוון בהצאות של תאורטיקנים של תרבויות מספק מצע עשיר ורחב דעת לספר כולם.

הישגיו של הספר ניתנים להמחשה באמצעות סקירה קצרה של אחד הניתוחים בו: התהבותנות ברומן **שרה**, **שרה** של רונית מטלון (עמ' עובד, 2000). תשומת הלב של מנדסון-מעוז למחשבה על מרחב בספרות הובילה אותה אל הבדיקה חריפה במיזח, ומתאימה במיזח לרומן של מטלון – הבדיקה של זיל דלו ופליקס גואטרי על ספרות שמעוצבת בדומה לצמחייה חסרת שורשים המתפשטות אופקית על פניו שטח ואשר אין לה צווך בחיבורו אנכי אל הקרקע. אני סבור שגם דלו וגואטרי וגם מנדסון-מעוז היו נשכרים מתיאור התופעה בלי לכנות אותה בשמות בוטניים אקזוטיים ועמוסי יומרה להכללה ולהתאורתיזציה, כמו "רייזום" ו"מחשبة ריזומטיבית"; אבל התופעה עצמה שולחת קרן אור ממשמעותית על פרוזה שנעה מטריטוריה לטריטוריה ומטילה ספק בחשיבות המוגזמת ש"שורשים" קיבלו בשנים האחרונות בביטחון הספרות ובביקורת התרבות.

מכאן עוברת מנדلسון-מעוז לתאר ארבעה מרחבים שמעוצבים בשורה, **שרה** בישראל ובצראפת, שלושה מהם גם במקורו זמן נפרדים. המרחבים מבהירים איך המבנה הזה של עייצור העלילה חושף את עומק האישיות של שתי גיבורות הספר ומוביל את המכלול אל סיום הספר ברצח רבין. מנדلسון-מעוז מדגישה, בצדק, כי פיזור זה "על פני השטח" מטשטש את הכרונולוגיה בחיה הדמויות ומעצב את יחסיו הגומلين ביןיהם כמו קרו במקום אחד ובזמן אחד, כמו לא היו היסטוריה וגאוגרפיה; והכול כדי להנחת את הדמויות, ואת הקוראים, אל המקום ואל הזמן הטריאומתיים והמפוקפים מוסרית של מצב הכבוש הישראלי ושל התפתחותו עד לרצח רבין. יותר מזה: אל מערכות היחסים המסתעפות "על פני השטח" נוספות של חייו נישואין, של אימהות ואהבות, של אהבה. כך מגיע הניתוחה של מנדلسון-מעוז אל הממד האוניברסלי בរומן הישראלי מאד זה, ממד שימושה בזמן הרובה פחות משמשתנה בו הממד הפוליטי.

יש לי ספק אם צעד מחשבתי נוסף שמנדلسון-מעוז עשויה יש לו אחיזה ברומן. זה צעד שמתייחס אל הזירה הפוליטית בישראל ואשר טוען כי "פעולות הספר גלויה וחומרת תחת עקרונות hegemonia". אני מוצא בספר חתירה תחת עקרונות hegemonia. להפוך: הספר מדגיש את כובד העול של hegemonia המקיימת את מצב הכבוש ואת הניסיונות לחסל אותה בהבל פה או באים של בדיה ספרותית. אותן התפשטות אל פני השטח והימנעות מ"חתירה" אל מתחת לפני השטח, על פי הבדיקה המקורית והחזקקה, הן שגורמות לקורא להרגיש היטב את עצמותה האפללה, החומקת ממיקום, של hegemonia פוליטית שאינה רוצה להתגלות לעין כמות שהיא. אבל זו הערת ביקורת זעירה ונוקודתית.

יש לי שתי הסתייגויות כוללות יותר מן הספר.

הachat, הספרים הרבים שמנדلسון-מעוז מנתחת כאן מן הפרוזה העברית בעשרים השנים שבין 1987 ל-2007 הם כולם ספרים שתוקפים את מצב הכבוש הישראלי ומוסאים בו עולות. תמונה זאת, בעיקר כאשר היא מدلגת מן המציגות הפוליטית אל הבדיקה הספרותית, יוצרת תמונה של התרבות הישראלית כאילו היא יכולה ביקורתית כלפי הכבוש. האמת הפשוטה היא שהאופוזיציה לכיבוש באה ממייעוט בקרב הישראלים, והעובדה שזו מייעוט משפיעה מאוד גם על אופייתה של הספרות שכותבים סופרים שהם מתנגדים הכבוש, מה עוד שיש בעברית גם פרוזה של חסידי הכבוש (אמונה אלון כדוגמת בולוט). אין קולות של חסידים אלו בתמונה הספר, והם חסרים. יש בתרבותה הישראלית יכוח מר על

מוסר פוליטי ועל המרחב הגאוגרפי שעליו חל המוסר הפוליטי, ואפשר לצפות שהויכוח זה יקבל ביטוי בספר בשם "מרחבים וגבולות בצל האינטיפאדה".

הסתיגות שנייה: מנדلسון-מעוז נמנעת משיפוט של ערך ספרותי לצירות הרבות שהיא מנתחת. אני סבור שזה מחייב את ההתבוננות שלה. היא מכינה אל כל אחד עדית וזרורית בספרות. בדרך זו המחבר מתקיים באיזה אзор ספרי של קראיה, שונה מהותית מאזור הקריאה של הקורא הסביר. קורא כזה חייב להיות סלקטיבי בספרים שהוא בוחר לקרוא מתוך השפע העצום הרואה או רדי שבוע, והוא סלקטיבי עוד יותר בمعنى שהוא חווה באופן אוטנטיק מתוך הקריאה שלו. הוא בוחר ומפנה את מה שנראה בעיניו הישג ספרותי ואת מה שנראה בעיניו הישג מוסרי. הוא מתעלם ממה שנראה בעיניו בנלי ספרותית וקלשאי מוסרית. כאשר מנדلسון-מעוז מונעת עצמה לקיים את הבחירה הזאת, היא לא רק גורמת לעצמה לנתח את החלש-ספרותית בשם שהיא מנתחת את החזק-ספרותית, אלא היא גם מונעת עצמה לעקוב במידה מסוימת אחר הדרך המקורית, והיחודית, שסופר טוב עושה מהחלתו האסתטיות אל הכרעותיו המוסריות, ושותoper לא-מקורי ולא-יחודי אינו עונה.

אבל אין ההסתיגות האלה מבטלות את הישגי הספר.

פרופ' נסים קלדרון, פרופסור אמריטוס, המכלה לספרות עברית, אוניברסיטת נירגרין בנגב.
דוא"ל: calderon@bgu.ac.il